

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНАК
Рад примљен: 31.05.2018.
Рад прихваћен: 09.10.2018.

UDK: 347.623(497.11)"13"

ЦРКВЕНИ БРАК У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ¹

Стефан Стојановић²

Студент докторских студија,
Правни факултет Универзитета у Нишу

Апстракт

Душанов законик је најзначајнији правни акт средњовековне Србије. Законодавство цара Стефана Душана поред Законика обухватало је Синтагму Матије Властара (византијска правна компилација из прве половине XIV века) и тзв. Закон цара Јустинијана (особена српска правна компилација заснована на преводу неколико византијских правних текстова). У раду је извршена анализа норми Душановог законика о црквеном браку уз одговарајуће правноисторијско разматрање овог института у средњовековној Србији пре доношења Душановог Законика и утицаја византијског права.

Кључне речи: црквени брак, Душанов законик, Властарева Синтагма, српско средњовековно право, византијско право.

1. Увод

Брак је правна установа породичног права. Он се у правној теорији дефинише као правни акт односно као споразум или одлука два лица супротног пола о заједничком животу, али и као правни однос (одн. стање заједнице живота) супружника у којем они имају одређена права и обавезе, настао на основу брака као правног акта.

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору” (179046), који се реализује на Правном факултету Универзитета у Нишу, уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² stojanovicst91@gmail.com.

Историја права познаје и друге дефиниције брака. Тако Дигеста садрже Модестинову дефиницију брака (D. 23. 2. 1): „*Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*” („Брак је веза између мужа и жене, сједињењих за цео живот, заједница божанског и људског права”). Ова дефиниција брака је преузета у византијском правном зборнику Прохирону, а преко Прохирона и у Савин Номоканон. Јустинијанове Институције (I. 9,1) на следећи начин дефинишу брак: „*Nuptiae, aut matrimonium est viri et mulierisconiunctio individuam contuetudinem vitae continens*” („Брак је веза између мужа и жене која садржи нераздвојиву животну заједницу”).

Душанов законик у другом и трећем члану регулише брак као правни акт и предвиђа црквено венчање као једини пуноважан начин склапања брака, односно црквени благослов као *conditio sine qua non*. У Византији је брачно и породично право било регулисано правилима (канонима) црквеног права. Брак је једна од седам светих тајни, а обавезност црквеног венчања уведена је новелом цара Лава Филозофа из 893. године, која одређује да је црквени благослов неопходан услов за правоваљаност брака.

Под утицајем византијског права брачно и породично право постају део канонског права и у словенским земљама које су хришћанство примиле преко Византије. Тако у Русији крајем X века, црква почиње да уређује брак, развод и нематеријалне, моралне односе у породици. Међу крштеним Русима брак без црквеног венчања све више почиње да се доживљава као грех који може да се лоше одрази и на потомке, те дефинитивно постаје црквена установа (Николић, 2000: 176). Надлежност црквених судова у Русији била је одређена црквеним уставима древноруских кнежева од којих се по важности, значају и угледу издвајају: Црквени устав кнеза Владимира I³ и Црквени устав Јарослава Мудрог. Црквени устав кнеза Владимира ставио је парнице о имовинским споровима између супружника и споровима о наследству у надлежност црквеног суда, суда митрополита и епископа (Ђорђевић, 2013: 305).

У средњовековној Србији правила византијског црквеног права о браку реципирана су у *Законоправили* Светог Саве. *Законоправило* садржи велики број прописа о браку, посебно је значајно што су у овај одабир уврштене Новеле византијских царева и прописи Цариградских патријарха из XI века. То је значило да су у српској цркви, већ на њеним почецима, били познати за то време најсавременији прописи из области брачног права (Копривица 2013: 552). Будући да су канони о браку и црквеном

3 Његов потпуни наслов је „Устав Светог кнеза Владимира, који је крстио Руску земљу, о црквеним судовима”.

венчању постали део правног система средњовековне Србије Савиним законодавством, логично се намеће питање због чега је била неопходна световна интервенција у брачном праву од стране Душановог законика, који већ у својим првим одредбама наређује обавезно црквено венчање. Готово иста појава била је присутна и у византијској државноправној историји.⁴ Наиме, након Новеле цара Лава Филозофа из 893. године⁵, потоњи византијски цареви још у неколико наврата доносе новеле којима прописују црквени брак. Тако је цар Алексије Комнен 1095. године издао Новелу којом се црквени брак проглашава обавезним и за робове, да би напослетку 1306. године цар Андроник II и патријарх Атанасије издали Новелу којом се тражи да сваки брак буде венчан са знањем дотичног духовника (Соловјев, 1980: 172).

Управо ове тежње црквених и световних власти у Византији, али и у немањих Србији, да се црквено венчање приближи народу указују на чињеницу да је црквено венчање тешко улазило у народни живот како код Грка, тако и код Срба. Из овога можемо претпоставити да су у Србији XIV века многи сељаци, па чак и властела, склапали брак не упитавши о томе црквене власти (Соловјев, 1980: 172).

Да избегавање црквеног венчања приликом склапања брака није било својствено само српском средњем веку, већ да је било карактеристично и за остатак хришћанског света истиче М. Копривица (2013: 556): „Узроци ове појаве могу се потражити и у самим почецима хришћанске цркве. Брак је постојао пре хришћанства, које га је прихватило у виду какав је постојао код Јевреја и на простору Римског царства, на коме се хришћанство формирало. Сврставајући брак у свете тајне, хришћанство му је дало идеалистичку димензију. Црква га је, као свету тајну, сматрала пожељним за све вернике. Поред тога, хришћанска црква је признавала, или показивала велику толеранцију, према браку који је склопљен по римском праву. Уз то, у многим хришћанским правним нормама сусрећу се прописи преузети из римског права.” Уз константну државну интервенцију да се бракови склапају по одобрењу и благослову цркве, коначну превагу

4 Познати су покушаји цара Јустинијана да уведе обавезно црквено склапање брака за становништво вишег и средњег слоја, али они су протумачени као покушаји да се наплате таксе за обављање овог чина и нису наишли на одобравање (Милаш, 1902: 613–617).

5 Постоје мишљења да је овај поступак цара Лава VI био мотивисан личним разлозима, и усмерен, пре свега на одобравање другог брака од стране цркве. Наиме, ова Новела је издата у периоду склапања његовог другог брака са Зојом, за који је тражио одобрење цркве без уобичајене епитимије (Троицки, 1934: 176–177).

у православним државама црквено венчање однело је над римским и обичајним правом тек у XIV веку⁶.

2. Црквено венчање у Србији до доношења Душановог законика

У средњовековним српским изворима израз *венчање* сусреће се у више значења. Једно од њих је крунисање владара. Ипак, чешће значење овог израза било је склапање брака по црквеном обреду. Сам израз своје порекло има у античкој традицији полагања венаца на главу младенцима, док се приликом црквеног венчања на главе младенаца полажу круне. Стари српски израз за склапање брака је *свадба*. Свадба је представљала народну светковину, односно склапање брака по старим народним обичајима. Средњовековно српско право познаје израз *женити се*, означавајући њиме ступање у брак од стране мушкарца, али и израз *мужити се*⁷, који подразумева ступање у брак од стране жене.

Законоправило Светог Саве (тзв. Крмчија), као прва рецепција византијског права у Србији, представља збирку мешовитог световног и црквеног права, али и продор византијских правних начела у српско право. Законоправило је увело по први пут одредбу о обавезности црквеног брака у српско право, будући да садржи поменућу Новелу цара Алексија I Комнина из 1095. године. Међутим, Свети Сава је у свој Номоканон уврстио и византијски *Прохирон*, чије одредбе брачног права своје порекло имају у римском праву, тј. садржи Модестинову дефиницију брака, која не захтева црквено венчање (Šarkić, 2004: 99–103). О практичној примени ових прописа мало се може рећи, нарочито што исти зборник садржи опречне ставове по питању склапања брака.

Иако се на основу самих прописа Законоправила не може извести закључак о примени црквеног венчања у пракси, рад првог српског

6 У католичкој цркви тек је на Тридентском сабору 1563. године прописано обавезно црквено венчање уз учешће свештеника у процесу склапања бракова. Међутим, ни после тога црквено венчање није потпуно заживело (Троицки, 1934: 176–177).

7 Овај архаизам употребљава нпр. Душанов законик у члану 154, када прописује санкције за поротнике (али и поротнице), који би се лажно заклели: „*Који се поротци клну и оправе онога-зи по закону, и ако се, по то-зи оправе, поличије обрете истину у онога-зи оправчије кога су оправили поротци, да узме царство ми на тех-зи поротцех вражду по тисушту перпер, а веће по том да несу ти-зи поротци веровани, ни да се кто од њих ни мужи ни жени.*” Душанов законик, текст у: Николић Д, Ђорђевић А. : Законски текстови старог и средњег века, Ниш 2013, стр. 151–184; текст Законика дат је на основу издања Душановог законика која су приредили С. Новаковић (1898), Н. Радојчић (1960), С. Стојичић (1970) и Б. Марковић (1986).

архиепископа да српским верницима приближи црквено венчање свакако је довољан доказ да је Свети Сава својим Номоканоном желео да сваки брак у Србији буде учињен уз црквени благослов. О томе нам сведочи Доментијан, Савин биограф, у свом делу *Житије Светог Саве* (2001: 242–245), наводећи да је питање приближавања црквеног венчања народу била једна од првих активности после формирања и организовања Српске цркве, те да је ова дужност била поверена протоповима, објашњавајући и зашто: „Јер беху се женили многи људи по закону, али не беху венчани; као овце које немају пастира беху они пометени. А посланима заповеди да овако венчавају род људски: да сабирају у цркви све, старце и средовечне и младе мужеве и жене, и сву децу која су од њих рођена, без законског благослова, сакупивши их под окриље њихових родитеља да их тако венчавају једног по једног, све, да буду сви благословени у име Господње.”

Вероватно су се бракови у пракси средњовековне Србије до доношења Номоканона склапали према обичајном праву, што је подразумевало неку врсту уговора или договора између младенаца и њихових родитеља, а могли су да буду склопљени и отмицом или куповином девојке⁸. У законодавству Стефана Душана, отмица девојке представља кривично дело. Тако је овом кривичном делу у Синтагми Матије Властара (Суботин–Голубовић, 2013: 73) посвећена глава А-13 (*О онима који отимају жене брака ради*), која је ушла у *Скраћену Синтагму* нешто скраћена, као глава А-12. Основни закон (познат Србима још из превода Прохирона) прети смртном казном отмичарима, ако су наоружани, док се помагачи кажњавају батинањем, шишањем и одсецањем носа, а ако је отмица била без оружја, отмичар губи руку, а помагачи трпе прогонство после батинања и шишања (Соловјев, 1998: 486). Душанов законик нема посебних одредаба о овом кривичном делу, сем члана 192. који „разбој владичаски” (отмица и силовање властелинске девојке) ставља у надлежност царског суда.⁹

Жичка повеља краља Стефана Првовенчаног 1220. године, иако предвиђа нераскидивост брака, нпр. чл. 17: „и *потому божанствени (с) закон научивше по црковному уставу и предани, и господско запрешченије бист: не разлучати се мужу от жене и жене от мужа*” (Стојичић, 2002: 28), ипак не садржи ниједну одредбу о обавезном црквеном венчању.

⁸ Отмица девојке, а касније куповина невесте део су најстаријег словенског обичајног права. Тако се у старом руском праву отмица девојке називала умичка, односно умиканије, а износ који се плаћао родитељима невесте вено. (Кадлец, 1924: 78).

⁹ Члан 192. ДЗ гласи: „*За три работе, за неверу, за крв и за разбојвладичаски да иду пред цара*” (Николић, Ђорђевић, 2013: 170).

Синтагма Матије Властара садржи бројне црквене и световне одредбе брачног права, али не садржи веома значајне новеле византијских царева (Новела цара Алексија I Комнина из 1095. године и Новела цара Андроника II из 1306. године), којима се у византијско право уводи обавезни црквени брак. Насупрот томе, Синтагма садржи Модестинову дефиницију брака која се налази у глави Г-2, допуњену од стране редактора Епанагоге: „Брак је сједињавање мушкарца и жене и заједнички усуд током целог живота, јединство божанског и људског права, било да је то (обављено) благословом, венчањем, било са записом (тј. уговором – напомена аутора); а не прихватамо оно што се преко тога догоди” (Суботин-Голубовић, 2013: 73). Дакле, Модестинова дефиниција је допуњена начинима за склапање брака, па је предвиђено да се брак може склопити било благословом и венчањем, било уговором.

Редактори *Скраћене Синтагме* изоставили су већи број црквених правила о браку, док су задржали световне. Скраћена Синтагма, као и Пуна Синтагма, не садржи одредбу о обавезном црквеном венчању. Душанов законик нема пуно прописа о брачном праву, будући да је оно претежно регулисано Скраћеном Синтагмом. Законик само доноси одредбе о обавезном црквеном браку, управо оне које су недостајале Синтагми.

3. Црквено венчање у Душановом законнику

У српским правним изворима до доношења Душановог законика, готово да нема одредбе о црквеном венчању као једином и пуноважном начину склапања брака. Изузетак у том смислу је *Законоправило* Светог Саве које садржи Новелу цара Алексија I Комнина о црквеном браку. Међутим, чак и практични напори Светог Саве да уведе црквено венчање у правни живот српског народа изгледа нису дали очекиване резултате, будући да је то онемогућавала снага обичајног права, као и непостојање конкретне одредбе о обавезном црквеном венчању снабдевене одговарајућом санкцијом. Одредбе Душановог законика којима се уводи обавезно црквено венчање говоре у прилог овој тези. Оне се налазе одмах после првог члана: „*Најпрво за христијанство. Свим-же образом да се очисти христијанство*” (Николић, Ђорђевић, 2013: 151). Дакле, хришћанство (православље) требало је „очистити” и од невенчаних бракова, склопљених без благослова цркве. Зато је цар Душан поставио дотичне прописе на првом месту у своме Законнику, јер је очигледно сматрао црквени брак предусловом хришћанске породице, која има да буде темељ хришћански уређеног друштва (Тарановски, 2002: 442).

У свом другом члану Законик предвиђа: „*Властеле и прочи људи да се не жене не благословивше се у својега архијереја, али у тех-зи да се благослове које су изабрали (за) духовнике архијереји*” (Николић, Ђорђевић, 2013: 151). Овим чланом наређује се да се ни властела ни други људи не жене без благослова или свога архијереја или духовника од њега постављеног (Новаковић, 2004: 152). Законик овде не употребљава неку општу формулацију, како би обухватио све категорије становништва, већ посебно наглашава „властела и остали људи”, па ове одредбе немају класни карактер, већ је обавеза властеле и обичних људи потупно иста, односно да се никакви изузеци поводом обавезног црквеног брака не дозвољавају властели. Архијереј, односно од њега постављени духовник је имао обавезу да испита да ли постоје законске препреке за склапање брака, крвно или духовно сродство (Соловјев 1980: 172). Право да венчавају имали су *архијереји* (епископи), односно од њих канонски постављени *духовници* (парохијски свештеници).

У члану 3. Законик предвиђа: „*И ниједна свадба да се не учини без венчанија; ако ли се учини без благословенија и упрошенија цркве, такови да се разлуче.*” (Николић, Ђорђевић, 2013: 151). У овом члану употребљен је израз „свадба”. Свадба представља склапање брака по старим народним обичајима. Законик дозвољава овај обичај, али предвиђа да он сам није довољан за пуноважно склапање брака, већ је потребно и црквено венчање, као црквени чин вршења свете тајне. Да би до тога дошло неопходно је „упрошење цркве”, тј. молба упућена архијереју или духовнику који ће након што испита да ли постоје брачне сметње, дозволити (дати благослов) венчање.¹⁰ Т. Тарановски (2002: 442) наглашава да се за црквено склапање брака траже два акта, и то благослов, или дозвола на брак од стране епископа и венчање од надлежног парохијског свештеника, те повезује ове одредбе са општом одредбом Душановог законика (чл. 11), да се свуда по градовима и по селима поставе од епископа парохијски свештеници, који једино имају да врше свештенорадње, дакле и венчање.

Обавезност црквеног венчања фактички је установљена чланом 3. Д.З. прописивањем санкције. Када се свадба учини без венчања, односно без испуњења дотичних црквених услова, младенци имају да се *разлуче* (раставе). Дакле, ако су евентуално средњовековна српска држава и црква толерисале склапање брака по обичајном праву, од доношења Душановог законика то више није случај, јер се такав брак проглашава неважећим, а младенци се растављају, те црквена форма брака постаје једина и искључива.

¹⁰ Венчање је црквени обред у којем централно место заузима стављање круна (а пре хришћанства венаца) на главе младеца.

4. Закључак

Душанов законик предвиђа обавезан црквени брак за све православне вернике своје царевине и на тај начин коначно ставља тачку на ранија законска колебања и толерисања склапања брака по обичајном праву. Законоправило Светог Саве, али и његови практични напори изгледа нису дали очекиване резултате по питању склапања брака уз црквени благослов. У народу се брак и даље склапао по обичајном праву, будући да свест о обавезности црквеног венчања још увек није била у довољној мери формирана. Томе је погодало и законодавство које није санкционисало овакав начин склапања брака. Тек ће цар Душан својим Законом прописати да је брак који је склопљен без одобрења црквених власти ништав. Штитећи православље и цркву, наведене одредбе Законика имале су за циљ и очување српске православне породице као темеља српског средњовековног друштва.

Листа референци

Доментијан, С. (2001). *Житије Светог Саве*. прир. Љ. Јухас-Георгиевски, Београд;

Ђорђевић, А. (2013). *Црквени устави древноруских владара*. У: Николић, Д. Ђорђевић, А. Тодоровић, М. (ур.). *1700 година Миланског едикта*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Кадлец, К. (1924). *Првобитно словенско право пре X века*. Београд;

Копривица, М. (2013). *Црквено венчање у средњовековној Србији*. У: Бојовић, Д. (ур.). *Свети цар Константин и хришћанство*. Ниш: Центар за црквене студије. 551–563;

Милаш, Н. (1902). *Православно црквено право: по општим црквено-правним изворима и посебним законским наредбама које важе у појединим аутокефалним црквама*. Мостар;

Николић, Д. (2000). *Древноруско словенско право*, Београд.

Николић, Д. Ђорђевић, А. (2013). *Законски текстови старог и средњег века*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу;

Новаковић, С. (2004). *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*. Београд;

Соловјев, А. (1980). *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд;

Соловјев, А. (1998). *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*. Београд;

Стојичић, С. С. (2002). *Државноправна историја српског народа*. Ниш: Спектар;

Суботин Голубовић, Т. (2013). *Матија Властар*, Синтагма. Београд;

Šarkić, S. (2004). *The Concept of Marriage in Roman, Byzantine and Serbian Medieval Law*, Зборник радова Византолошког института. 1(XLI). 99–103;

Тарановски, Т. (2002). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд;

Троицки, С. (1934). *Хришћанска филозофија брака*. Београд.

CHURCH MARRIAGE IN DUŠAN'S CODE

Stefan Stojanović

PhD student, Faculty of Law, University of Niš

Summary

Emperor Dušan's Code is the most important legal act of medieval Serbia. In addition to the Code, the legislation promulgated by Emperor Stephen Dušan also included Vlastar's Syntagma (Byzantine law compilation from the first half of the XIV century) and the so-called The Law of Emperor Justinian (a special Serbian legal compilation based on translation of several Byzantine legal texts). The paper analyzes the norms of Dušan's Code pertaining to Church Marriage, and discusses the historical and legal implications of this institute in medieval Serbia before the adoption of Dušan's Code and the influence of Byzantine law.

Keywords: church marriage, Dušan's Code, Vlastar's Syntagma, Serbian medieval law, Byzantine law.